

***Människan och läsandet. Aspekter på en livs-
avgörande aktivitet*, red. Stina Otterberg Engdahl,**
Stockholm: Bokförlaget Stolpe, 2024, 187 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.41095>

Bokens och läsningens materialitet är ett fält som fått nytt uppsving det senaste decenniet, men som beforskats och diskuterats mycket längre än så. *Människan och läsandet. Aspekter på en livsavgörande aktivitet* är den andra boken i en serie om fyra, som publiceras inom ramen för ett projekt med just ett sådant fokus, finansierat och publicerat av Axel och Margareta Ax:son Johnsons stiftelse. Den första volymen i serien, *Perspektiv på bokens och läsandets förvandlingar*, fokuserade främst på bokens historia och -teknologi. Föreliggande titel syftar istället till, som Stina Otterberg Engdahl skriver i inledningen, att se till "läsningen som aktivitet" genom att undersöka olika sorters läspraktiker och hur dessa skiftat genom historien (s. 12). Otterberg Engdahl tar avstamp i en av litteraturhistoriens mest kända illustrationer av läsningens potentiella verkningar, nämligen Francesca och Paolos högläsning av en riddarroman i Dantes *Den gudomliga komedin*. Denna läsningens förmåga, att helt omvälvande tillvarog den "rörelse som litteraturen kan sätta igång" (s. 12), är det som *Människan och läsandet. Aspekter på en livsavgörande aktivitet* har som mål att undersöka.

Bokens tio essäer är indelade i tre områden där "Tecken, skrift, läsande" inleder med skriftsystemens uppkomst och etablerande, läsning och läsare i det antika Grekland och vidare till ett avsnitt om vår samtida ljudbokslyssnar-läsare. De fyra essäer som sedan rymms inom ramen "Heliga böcker" vill närma sig begreppen klassiker och kanon, från olika perspektiv. Här är det alltså ett större fokus på *vad* som läses än *hur*. Slutligen är tre texter placerade under "Läsning och tolkning", där diskussioner om läsakten och läsaren som medskapare av de litterära verken tas i särskilt beaktande. Dispositionen bjuder således på en del tvära kast gällande såväl tidsperioder som perspektiv. Även om upplägget fungerar väl i och med de tre inramande områdena, funderar jag på om en annan struktur skulle ha varit mer fruktbar. Jag återkommer till det i det följande, där jag nu kommer göra nedslag i några av tio volymens essäer.

Jesper Svenbros essä ”I skuggan av platanen: att läsa i antikens Grekland” ingår i det första av volymens områden, som är kronologiskt strukturerat. Svenbro är placerad mellan Ola Wikanders inledande essä om skriftens uppkomst och verkan och Julia Pennlerts om samtida ljudbokslyssning. Den antika läskulturen och specifikt Platons *Faidros* utgör ämne för analys och diskussion i Svenbros fascinerande essä. Här friläggs och problematiseras den grekiska läsarens uppfattningar om litteraturkonsumtion, i en tid där sammantaget tio verb för läspraktiker var i bruk. Svenbro reder närmare ut fyra av dessa. Han frilägger hur den allmänna tanken om läsning som en muntlig aktivitet, där läsaren ses som ett instrument och en distributör som realiserar skriftens innehåll, kan förstås i relation till verbens faktiska betydelser. Därefter följer analysen av *Faidros*, som Svenbro titulerar som ”bland mycket annat Platons ojämförliga ’dialog om läsandet’” (s. 37). Här ställs Sokrates föreställning om relationen mellan skriften, läsandet och kunskap mot Platons. Det handlar, enligt Svenbro, främst om *vem* som är mottagare av texten. Platon tar, i motsats till Sokrates, risken att skriva utifrån en elitisk grundtanke. Hans dialoger produceras för ett ”Akademiens bibliotek”, inte för en allmän offentlighet där innehållet kan förvanskas, feltolkas eller ge plats för ”blind underkastelse” (s. 44). Slutligen ställs denna Platons inställning på ända, när Svenbro avslutar med att lyfta fram en kortare passage i *Aisoposbiografen*, som utgör en parodi på *Faidros*. I texten från 100–200 e.v.t. uppstår nämligen den medskapande och befriade läsaren som ”vi väntat på antiken igenom” (s. 45).

Den tredje essän flyttar raskt fokus från antiken till vår egen samtid. I Julia Pennlerts bidrag om läsning i dagens digitala landskap utförs en god diskussion av olika akademiska bidrag från fältet, där namn som Karl Berglund och (klassikerna) Bolter & Grusintas i beaktande. Jag saknar dock referenser till några av de mest namnkunniga medieteoretiska forskarna i nationell kontext, såsom Jesper Olsson och Thomas Götselius. Kapitlet genomsyras däremot av författarens röst och vilja att med bildspråk belysa den digitala komplexitet som vi befinner oss i, vilket förstås ligger helt i linje med essägenren. Utgångspunkten ligger i en anekdot där repliken ”jag har en bok i öronen”, sagd av en vandrare i en bokskog, är avgörande (s. 49). Den stora frågan som de lärda just nu tvistar om

– är lyssning detsamma som läsning? – brottas Pennlert dock inte med särskilt ingående.

De essäer som placerats i volymens tredje och avslutade del, ”Läsning och tolkning”, hade i min mening fungerat lika bra som ingång. Även om jag förstår att de historiska utredningarna om litteraturens tillkomst och konsumtion kan te sig naturliga som inledning, uppfattar jag särskilt Anders Olssons bidrag om läsningen som praktik i vår tid mer tilltalande som inramning av volymens övergripande tema. Olssons essäistiska stil tar läsaren i hand genom en diskussion om vad ”en läsning” innebär. Med blickar tillbaka till romantikens förståelser av filologin och hermeneutikens cirkel, spårar han hur det litteraturvetenskapliga läsandet i grunden har samma utgångspunkt som ”det allmänna läsandet” (s. 146). Denna gemenskap kan sammanfattas med en av Olssons underrubriker, nämligen *Läsningens passion*.

Under huvudområdet ”Heliga böcker” berörs, som nämnts ovan, vad som lästs i olika tider ur olika vinklar. Peter Lutherssons bidrag tillägnat kanon är en hybridtext, lika delar akademisk historiserande och debatterande. Med utgångspunkt i ett välläst exemplar av *Läsebok för folkskolan* och med kritiska utblickar mot Danmark och Tyskland och, mindre kritisk, Harolds Blooms *The Western Canon*, presenteras hur kanon diskuterats och praktiskt fungerat i olika kontexter. Slutsatsen efter denna exposé är tydlig och sätter också punkt för kapitlet – Sverige behöver en kanon, inte en nationell men en internationell. Det finns argument för denna slutsats, men som den pågående debatten visar kan många nackdelar likväl föras fram. Flera av dessa behandlas också av Luthersson, som konstaterar att ”[m]aktutövning genom kanon behöver inte vara av ondo. Men den kan vara av ondo” (s. 69). En aspekt som dock står relativt oproblematisk är den om representativitet i vidare bemärkelse. I relation till Bloom markeras den engelskspråkiga dominansen, men inte det ofta påpekade faktumet att listan över de 26 diktarna som Bloom inkluderar även är tydligt mansdominerad. Verk i översättning lyfts också fram som en mycket betydande aspekt, exemplifierat av Paul Enokssons idoga arbete att ge Dante, Boccaccio, Galilei och Machiavelli svenska röster. Gott så, men på vilket sätt representerar dessa exempel en vidgad internationell litteratur? Om en kanon ska kunna

fungera som avgångshall, som Luthersson menar, bör den väl öppna dörrar mot litteraturens hela mångfald?

Fler perspektiv på kanon ges dock i andra av antologins essäer. Bengt Jangfeldt diskuterar de destruktiva konsekvenser som en institutionell kanon kan innebära i sitt bidrag "Ord och straff: tankar kring den ryska statens beständighet". Det handlar här snarare om författares villkor än läsarens, även om mottagaren av ordet förstås är direkt länkat till avsändarens möjligheter. (Denna länk tas senare upp i Leandroers bidrag "Läsandet och tolkandet".) Även Jangfeldts text tar politiska och sociala kontexter i beräkningen, och visar bland annat med listor hur ryska författare alltsedan landets litteraturhistoriska start – 1700-talet – belagts med censur och andra represalier. Här visas tydligt på hur en styrande makt begränsar, stoppar och förbjuder det fria skapandet. Många paralleller finns förstås till vår samtid; Ryssland är än idag ett talade exempel, delstater i USA förbjuder titlar som anses olämpliga är ett annat, vilka bemöts av initiativ som Banned Books Week som pågår i skrivande stund. Litteraturens potential som motstånd och Ordets makt, som Joseph Brodsky argumenterade för, lyfts fram av Jangfeldt och relaterar tydligt till antologins syfte att diskutera hur litteraturen kan sätta såväl tankar som händelser i rörelse.

Dick Claéssons avsnitt om litteraturbanken, som han själv arbetat med sedan 2006, har även det läsaren som implicit fokus. Självklart består hela projektets syfte i att fritt tillgängliggöra svensk, klassisk litteratur för vem helst som önskar läsa den. Men själva kapitlet handlar snarare om att redogöra för arbetsprocessen, urvalsprocessen och definitioner av kanon, klassiker och bredd, än att belysa hur Litteraturbankens bibliotek används. Det är alltså främst reflektioner om *vad* som kan läsas och inte *hur* läsningen som praktik kan se ut. Essän väcker dock frågor om de digitala läsningarnas *premiss*er, särskilt när den läses i relation till andra bidrag i antologin, då Claésson redogör för hur diskussioner om tillgängliggörandet av det digitala biblioteket varit levande och högaktuella genom arbetets gång.

De tre avslutande antologikapitlen under temat "Läsning och tolkning" är de som bäst möter min förväntningshorisont. Här ligger fokus på olika typer av läsare och läsarter, såsom i Anders Olssons och Kristoffer Leandroers ovannämnda bidrag. Rebecka Kärde under-

söker i sin tur den samtida litteraturkritiken i sin "Sex punkter om kritikern som läsare", med hjälp av såväl Ezra Pound som Teodor Adorno. Även Italo Calvino nämns som hastigast med en referens till hans essä *Why Read the Classics*. Förvånande nog framförs Calvino däremot inte som inspirationskälla till de punkter som Kärdes essä består av, trots att han också skrev föreläsningar om litteraturen och läsandet, som sedan postumt publicerades som just "Sex punkter inför nästa årtusende: amerikanska föreläsningar". Kanske är blinkningen för uppbar för att adresseras? Hur som helst är Kärdes sex punkter om samtidens litteraturkritik mycket intresseväckande och initierade. Hon belyser bland annat hur kritikern, så samma sätt som alla läsare av skönlitteratur, alltmer blir det som teoretikern Katherine Hayles kallar för en hyperläsare. Detta medför, argumenterar Kärde, att läsning "blir mer fragmenterad" och att även "vi som på heltid ägnar oss åt litteratur får allt svårare att läsa en längre text utan ständiga små avbrott" (s. 157).

Människan och läsandet gestaltar i sin form avslutningsvis ett fokus på bokens och läsningens materialitet. Volymen är genomtänkt, vackert illustrerad, pappret av god kvalitet, och omslaget är både taktilt och visuellt tilltalande. Ur dessa aspekter kan man se antologin som en hyllning till boken som fysiskt ting, även om flera av essäerna den samlat mellan pärmarna behandlar den digitala ekologi som läsare av idag befolkar. Sammantaget är det en tankeväckande volym, skrivna av initierade och engagerade skribenter. Jag har här gjort "en läsning", inte alltför fragmenterad utan koncentrerad, men likväl med flera avbrott. Jag kommer därför återvända till flera av essäerna och de argument som diskuteras, läsa om, läsa med motstånd, läsa tillsammans med studenter och kollegor, och begrunda det som läsningen satt i rörelse.

Johanna Vernqvist